

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز با عنوان:
A Comparative Study of Citizens' Interpretations
of the City (Urban Landscape) and Urban Development Plans;
A Transition from a Traditional landscape to a Modern one in Shiraz
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

قیاس تطبیقی خوانش ساکنین از شهر (منظر شهری) با طرح‌های
توسعه شهری

بررسی انتقال منظر شهر سنتی به شهر معاصر شیراز*

مریم اسماعیل دخت^۱، سید امیر منصوری^{۲*}، مهدی شیبانی^۳

۱. پژوهشگر دکتری معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.
۲. استادیار معماری، گروه معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.
۳. استاد بازنشسته معماری، گروه معماری منظر، دانشکده معماری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۰۳/۰۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۹/۲۲

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۴/۱۷

چکیده

بیان مسئله: از دوره رضاشاه پهلوی تا کنون، توسعه و اقدام در شهر در پی «تعامل شهر با قوانین» و از طریق «وضع قوانین متمرکز» و تدوین ضوابط و مقررات یکپارچه، در قالب طرح‌های توسعه و طرح‌های جامع و تفصیلی، صورت گرفته است. بر این اساس، توسعه فضاهای شهری و مداخله در آن‌ها بر مبنای ادراک ساکنین بیش از آنکه به‌عنوان امری کیفی صورت پذیرد، تابعی از اصول ریاضی و معطوف به معیارهای کمی بوده و آنچه مربوط به کیفیت منظر شهری است، در قالب طرح‌های موضعی و موضوعی، ضمیمه طرح جامع و طرح تفصیلی می‌شود.

هدف پژوهش: این تحقیق در پی آن است که کاستی موجود در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه را، که منجر به فروگاهی کیفی منظر شهر در دوران انتقال از شهر سنتی به شهر معاصر شده است، با توجه به مدل مفهومی منظر شهری، با قیاس تطبیقی برنامه‌های توسعه و خوانش ساکنین از شهر، بررسی کند.

روش پژوهش: این پژوهش با روش تحقیق کیفی و با تکیه بر پارادایم پدیدارشناسی در چهار گام صورت گرفته است. در گام اول سازمان فضایی شیراز و چرخش‌های صورت گرفته در شهر در دوره‌های مختلف، با تکیه بر اسناد دست اول و دوم، به شیوه تفسیری-تاریخی بررسی شده است؛ در گام دوم طرح‌ها و برنامه‌های توسعه در دوره‌های تاریخی مورد بررسی قرار گرفته‌اند؛ در گام سوم قیاس تطبیقی بین خوانش ساکنین از شهر، مبتنی بر مدل مفهومی منظر شهری، و شیوه نگرش به منظر شهر در برنامه‌های توسعه انجام شده است؛ و در گام چهارم منظر شهرهای معاصر و معضلات پیش رو به روش تحقیق علی (پس‌رویدادی) بررسی شده و علت‌ها و عوامل بروز آشوب در منظر شهرها مورد مطالعه قرار گرفته است؛ گام چهارم تحقیق با بررسی وضعیت دوره گذار منظر شهر شیراز و تأثیر دیدگاه حاکم بر شکل‌گیری آن صورت پذیرفته است.

نتیجه‌گیری: علی‌رغم تأثیرات دستگاه حکومتی در توسعه شهر تا اواخر قاجار، اقدامات و توسعه‌های مردم و حاکمیت در فضاهای انضمامی صورت می‌گرفت که اقداماتی مبتنی بر تجربه-ادراک ساکنین بود. انتقال از منظر شهر سنتی به شهر معاصر در شیراز از دوران رضاشاه روی می‌دهد که تمایل به نظم حداکثری و استانداردسازی علی‌رغم ارتقای مؤلفه‌های کمی شهر، منجر به تبدیل فضاهای انضمامی سه‌بعدی مبتنی بر تجربه-ادراک ساکنین به فضاهای انتزاعی دوبعدی و آزمایشگاهی شد. در خوانش وضع موجود، شناخت ابژه‌ها (اشیا) در شهر، بر مبنای علوم طبیعی و عدم اهتمام به تأویل‌ها که فهم ساکنین از شهر را شکل می‌دهند، منجر به تقلیل‌گرایی در شناخت شهر و در نتیجه اقدامات شهری شده و به نظر می‌رسد علت‌العلل بروز بحران در ادراک ساکنین از شهر است.

واژگان کلیدی: منظر شهری، برنامه‌های توسعه شهری، فضا، دیدگاه حاکم، شیراز.

منصوری و مهدی شیبانی «در سال ۹۹ در دانشگاه تهران به انجام رسیده است. نویسنده مسئول: amansoor@ut.ac.ir، ۰۹۱۲۳۳۴۲۹۸۶»

*این مقاله برگرفته از رساله دکتری «مریم اسماعیل دخت» با عنوان «نسبت تحولات قوانین و برنامه‌های توسعه شهری با منظر شهر معاصر شیراز» است که به راهنمایی دکتر «سیدامیر

مقدمه و پیشینه پژوهش

شهر به مثابه منظر شهری، کالبدی زنده و پویاست که براساس تجربه ساکنین از شهر پدید می‌آید و بخش قابل توجهی از دانش، عواطف و رفتار محیطی ساکنین تحت تأثیر آن شکل می‌گیرد. تداوم تاریخی منظر شهرهای سنتی، متضمن حیات در شهر و برگرفته از رابطه شهروندان در «تعامل با طبیعت» بود (آشوری به نقل از گنجی، ۱۳۷۱، ۷؛ منصور، ۱۳۹۵؛ شیبانی و اسماعیل دخت، ۱۳۹۴، ۱۵). وقوع انقلاب‌های علمی و صنعتی، پیشرفت تکنولوژی، تغییر در ساختارهای اجتماعی و رونق اندیشه‌های توسعه، شهرنشینی مبتنی بر بهره‌برداری فزاینده از منابع طبیعی در غرب و توسعه مظاهر تغییر و تحولات در ایران (تجددگرایی) سبب برهم خوردن تداوم تاریخی منظر شهرهای سنتی شد و آرزوی توسعه با «بنیادی نادرست» (آشوری به نقل از گنجی، ۱۳۷۱) منجر به «توسعه نیافتگی» (غنی‌نژاد، ۱۳۷۷) و بحران در شهرها و اذهان شد. از دیدگاه جامعه‌شناسی، «همه جوامع پیش‌مدرن که زمینه ذهنی تکنولوژیک ندارند و می‌خواهند وارد عصر تکنولوژی شوند، بی‌تردید در تمام صورت‌های زندگی دچار بحران می‌شوند» (آشوری به نقل از گنجی، ۱۳۷۱) بحران و آشفتگی در منظر شهرهای معاصر، به صورت گزاره‌ای مشهور در میان حرفه‌مندان، مدیران، روشنفکران و مردم شناخته می‌شود و متخصصین در حوزه‌های مختلف به بررسی آن پرداخته‌اند. متخصصین حوزه جامعه‌شناسی و علوم سیاسی بیشتر خاستگاه بحران در شهرهای معاصر را در بعد نظری مورد مذاقه قرار داده‌اند و ریشه‌های مشکل را در ساختار سیاسی می‌دانند، در حالی که متخصصان حوزه علوم کاربردی نظیر شهرسازی، معماری و معماران منظر بیشتر به ارائه راهبرد پرداخته‌اند (جدول ۱).

در بررسی مباحث نظری حول مدیریت شهری و برنامه‌های توسعه، متخصصین، بدون ریشه‌یابی مشکلات، بر توجه به توسعه کیفی و فارغ شدن از توسعه کمی تأکید دارند. تأکید و ادعای متخصصین به توسعه کیفی، با الگویی تکراری، بدون بررسی گذشته و اتفاقاتی که انتقال از شهر سنتی به معاصر را بسترسازی کرده، در عمل منجر به فشار تیغ توسعه بر بدن شهر و ادراک ساکنین از شهر شده است. در حوزه مدیریت نیز مدیران شهری اغلب به عدم همکاری نهادها در توسعه شهر و نوسازی و بازآفرینی اعتراض دارند. در مواردی هم اگر به ساکنین به عنوان عاملی مهم در شهر توجه شده است، اهم توجه به سمت خوانایی و آدرس‌پذیری شهر برای ساکنین است (برای نمونه ن.ک. نظیف و مطلبی، ۱۳۹۸) از طرفی، معماران معاصر داخلی، که حداکثر تأثیرگذاری را بر روند توسعه شهر و اتخاذ تصمیمات دارند، علل آشفتگی را تنها معطوف به کالبد معماری و نماهای معماری می‌دانند. شکی

در این مسئله نیست که کالبد و نما (سیمای شهری) عنصری کلیدی و مهم در منظر شهرهاست، ولی مسلماً تمام آن نیست. نتیجه نگاه تک‌بعدی معماران، به عنوان گروه بزرگی که می‌توانند علل آشفتگی را در منظر شهری تبیین کنند، نگاهی تک‌بعدی و «نمانگر» به منظر شهرها در سیاست‌گذاری‌های دولتی است. همان‌طور که در بررسی طرح جامع تهران از دید منصوری «یکی از اشکالات عمده در تدوین طرح جامع تهران، حضور پررنگ معماران برجسته‌ای است که تخصصشان در حوزه معماری است و شهرسازان برجسته‌ای نیستند» (منصوری، ۱۳۹۵، ۲۳).

در طرح مجموعه مطالعات توسعه‌یافتگی محلات شیراز (که در سال ۱۳۹۶ تدوین شده است)، به عنوان یک سند بالادستی در اقدامات در مطالعات امکان‌سنجی در ۲۴ فاز، می‌توان دریافت که شهر شیراز، بدون توجه به بعد اجتماعی محله، با توجه به سرانه‌های جمعیتی، امکانات رفاهی، دسترسی‌ها و ... با معیارهای کاملاً کمی و بی‌توجه به ابعاد ادراک انسانی، به ۱۵۷ محله تقسیم شده است (شهرداری شیراز، ۱۳۹۷).

به‌طور خاص، در پژوهش‌های داخلی، محملی‌ایبانه در مقاله‌ای تحت عنوان «ارزیابی مفهوم منظر در طرح‌های شهری؛ مقایسه تطبیقی سیر تکوین طرح‌های جامع تهران با تجارب جهانی» به بررسی جایگاه منظر شهری در برنامه‌های توسعه شهری می‌پردازد و مشکل را در نرسیدن به راه‌حل‌های عملیاتی مؤثر در جهت آرمان‌های تصویرشده در اسناد طراحی و تدوین می‌داند. او همچنین از سند مکمل طرح لندن با نام «چارچوب مدیریت دید لندن» به عنوان نمونه‌ای موفق نام می‌برد و توجه به آن را راهکاری برای عملیاتی کردن منظر شهری در اسناد چشم‌انداز می‌داند (محملی‌ایبانه، ۱۳۹۰).

سؤال پژوهش

بیش از صد سال از جنبش تجددطلبی و قانون‌خواهی روشنفکران در اواخر سلطنت قاجار و وقوع انقلاب مشروطه و تأسیس زیرساخت و نهادهای مدرن در ایران می‌گذرد. علی‌رغم شکل‌گیری اداره بلدیة در زمان قاجار، و ایجاد نهادهای سیاسی-اقتصادی برنامه‌ریزی توسعه شهری در دوران پهلوی اول و چارچوب‌مند شدن ساختارهای آن در دوران پهلوی دوم، و استمرار آن پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مسائل شهرنشینی نه تنها بهبود نیافته‌اند بلکه روزبه‌روز پیچیده‌تر و بحرانی‌تر می‌شوند. نارضایتی مردم از شهرهای امروز، از جمله نارضایتی از شباهت زیاد شهرها در اقلیم‌های مختلف به یکدیگر، ناشی از برنامه‌های توسعه شهری است که توسط مهندسان به صورت متمرکز تهیه

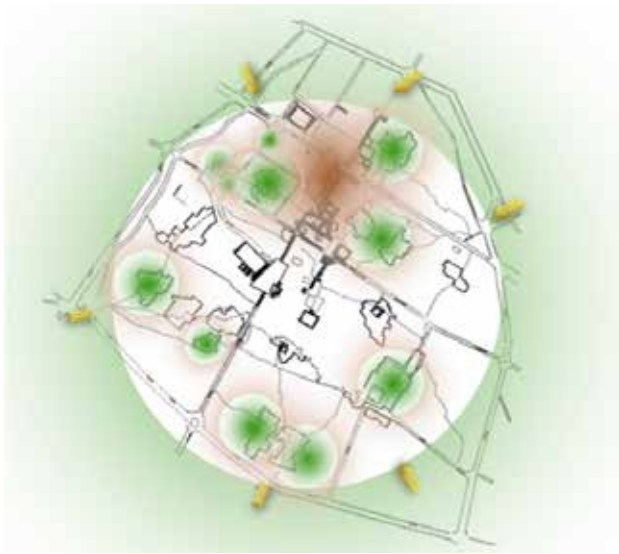
جدول ۱. بحران در شهر به زعم متخصصین داخلی و خارجی. مأخذ: نگارندگان.

حوزه تخصص	محقق	مشکلات شهری	دلیل بروز مشکل	راهبرد
	کاتوزیان (۱۳۸۰)	- ایران، جامعه کوتاه مدت (کلنگی)، - شبه‌مدرنیسم - تضاد دولت و ملت	- دولت خودکامه استبدادی - عدم ثبات در مالکیت - اقتصاد نفتی	اصلاحات و رسیدن به جامعه بلندمدت
علوم سیاسی	آشوری به نقل از گنجی (۱۳۷۱)	بحران در تمامی حوزه‌ها	- جامعه پیش‌مدرن و تکنولوژی - فقدان عقلانیت مدرن - غریب‌دگی - استبداد - اقتصاد نفتی	زبان‌شناسی و ادبیات
	غنی‌نژاد (۱۳۷۷)	توسعه‌نیافتگی	- تجدد طلبی وارونه - اندیشه قانون خواهی - غریب‌دگی - اقتصاد نفتی	
جامعه‌شناسان	زیباکلام (۱۳۷۴)	استبداد دولتی (قدرت متمرکز دولتی)	شرایط جغرافیایی و کمبود آب در نتیجه وابستگی به حاکم و والی	ایجاد تشکل‌های مردمی
	فکوهی (۱۳۸۳)	مشکلات اجتماعی	اهتمام به توسعه کالبدی	توجه به ساختارهای اجتماعی و توسعه کیفی شهر
مردم‌شناسان	فاضلی (۱۳۹۵)	کاستی فرهنگی و لامکانی	- گفتمان عمرانی و توسعه‌نمایشی - عقلانیت ابزارری	احیای شهر با توجه به کارکردهای فرهنگی و گفتمان ارتباطی به جای گفتمان نمایشی
معماریها	معظمی (۱۳۹۱)	بحران در کالبد (معماری)	گسست فرهنگی و عدم عنایت به مقوله فرهنگ در طراحی معماری (اشکال در ترجمه نوآوری)	بازنگری در ساختار دروس طراحی معماری و اصلاح قوانین حوزه معماری در ایران
	گلکار (۱۳۸۷)	بحران در منظر شهری به‌عنوان سطح تماس ساکنین با شهر	بحران در طراحی شهری که خود از بحران در فرایندهای توسعه شهری نشئت می‌گیرد.	فهم طراحی شهری به‌منابۀ مدیریت منظر شهری
	اطهاری به نقل از غمامی (۱۳۹۲)	بحران در قوانین	فقدان عقلانیت تاریخی	تجدید نظر در طرح‌های توسعه شهری
	مدنی‌پور (۱۳۹۵)	بحران در کالبد شهر	عدم موفقیت طرح‌های جامع در ایران و دیگر کشورها	تولید راهنما و دستورالعمل‌هایی که هدفشان تغییر فضای شهری در فرایندی است که دارای ابعاد اجتماعی، فنی و زیبایی‌شناختی است.
شهرسازان و مدیریت شهری	Romano & Zullo (2014)	- توسعه شهرنشینی و هجوم به شهرها بعد از جنگ جهانی دوم - مشکلات زیست‌محیطی و اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... در ایتالیا	- فقدان ابزار مناسب جهت جمع‌آوری اطلاعات مؤثر برای اتخاذ برنامه‌ها و در نتیجه، داده‌های غلط و برنامه‌ریزی‌های غلط در توسعه شهر - عدم ارتباط ساختاری مناسب میان شهرداری و مناطق، توزیع ناصحیح جمعیت در مناطق، چندپاره‌شدن شهر و ارتباط گسسته میان شهر و حومه	اتخاذ ابزارهای گردآوری صحیح و استفاده از داده‌های صحیح در اتخاذ سیاست‌گذاری‌ها و کنترل سیاست‌ها و تغییرات در طول زمان
	Tietjen & Jørgensen (2016)	هجوم به شهرها و خالی از سکنه شدن روستاها	مناسب‌نبودن راهبردهای فرهنگی و اجتماعی موجود	برنامه‌ریزی مختص هر مکان منجر به محقق شدن برنامه‌ریزی در راستای توسعه پایدار می‌شود.
	Falco (2017)	بررسی مشکلات مناطق ساحلی و ساخت‌وساز بی‌رویه	- توسعه شهرنشینی و فقدان چارچوب‌های قانونی در جهت ساخت‌وساز - چندپاره‌شدن نهادها و سازمان‌های مداخله‌گر در تصویب و اجرای قوانین و عدم هم‌سوئی آن‌ها با یکدیگر	
	کالتورپ (۱۳۹۴)	بحران زیست‌محیطی		نگاه کاربردی به طبیعت در شهر
اکولوژیست‌ها	Forman (2014)	بحران زیست‌محیطی	حرکت همه علوم به سمت یک نقطه منسجم تحت رهبری اکولوژیست‌ها در برنامه‌ریزی شهری	- مرکزیت شهر و طبیعت به‌عنوان عنصر اصلی در کنار شهر - نگاه کاربردی به طبیعت در شهر

سیر تحول دیدگاه حاکمیت در توسعه شهر

از نقاط عطف تاریخی شهرهای سنتی ایران تبدیل شدن به پایتخت و ایجاد شرایط ویژه شهر برای برقراری حکومت است. چنان‌که با بررسی اصفهان صفوی، شیراز کریمخانی و تهران قاجاری، می‌توان جهش‌های عظیمی را در سازمان فضایی شهر سنتی مشاهده کرد. به‌عنوان مثال شهر شیراز در زمان کریمخان‌زند، در جهت استقرار دستگاه حکومتی و اداری، تغییرات بنیادینی را به‌منظور نیل به ثبات سیاسی و دفاع از شهر به‌واسطه اعمال نظر حکومت دیده است؛ «از محیط دیوار حفاظتی شهر کاسته شد و از ۱۹ محله به ۱۱ محله و از ۱۲ دروازه به شش دروازه تقلیل یافت و بر رودخانه سدند زده شد» (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸) (تصویر ۱). پس به نظر می‌رسد در دوران قبل از شکل‌گیری بلدیه، به‌مثابه نهادی سیاسی در توسعه بافت شهری، سازمان فضایی شهر تحت تأثیر دیدگاه حاکمیتی تغییر شکل داده است.

پس از انقلاب مشروطه و شکل‌گیری سیستم اداری جدید در دوره قاجار و تداوم این تحولات با تشکیل حکومت مقتدر مرکزی در دوران رضاشاه، گفتمان حاکم در بازتولید فضاهای شهری، از مقیاس کلان تا خرد، در حوزه اختیارات حکومت‌های سیاسی قرار گرفت و این امر منجر به شکل‌گیری اداره بلدیه (شهرداری) شد. طبق اولین قانون بلدیه در زمان ناصرالدین‌شاه در سال ۱۲۸۶ ه.ش.، هدف اصلی از شکل‌گیری اداره بلدیه «حفظ منافع شهرها و ایفای حوائج اهالی شهرنشین» عنوان شده است. در هفتم محرم ۱۳۳۷ ه.ق. (نهم مهرماه ۱۲۹۸ ه.ش.) بلدیه شیراز به‌صورت قانونی تأسیس شد و طبق قانون تشکیل انجمن بلدیه، از هر محله (هسته اجتماعی سازمان فضایی شهر) سه نماینده منتخب به بلدیه معرفی شد و عده اعضای انجمن نظارت مساوی بود با

تصویر ۱. محلات و دروازه‌های شیراز در دوره کریمخان‌زند. ترسیم: نگارندگان.

و به شهر تحمیل می‌شود. با توجه به بروز اغتشاش در ادراک ساکنین از شهر و تولید فضاهای شهری تحت تأثیر برنامه‌های توسعه، جایگاه دیدگاه حاکم و انتظارات ساکنین در فرایند تأثیر و تأثرات قوانین بر منظر شهری چیست؟ چرا علی‌رغم ضوابط و قوانین شکل‌گرفته، به‌عنوان چارچوبی برای جهت‌دهی مناسب به منظر شهرها، آشفتگی در منظر شهر روزبه‌روز بیشتر می‌شود؟

فرضیه‌های پژوهش

بیشترین عامل آفرینش منظر شهرها، پس از انقلاب مشروطه و تأسیس بلدیه قانونی، قوانین و برنامه‌های توسعه شهری هستند و منظر شهرهای معاصر تابع قانون بوده‌اند نه تابع فرهنگ، اجتماع و...؛ در صورتی که منظر شهرهای سنتی، حاصل تعامل انسان با طبیعت پیرامون بود و ساکنین عامل جهت‌دهنده به آفرینش آن بودند. در نتیجه این تعامل، تجربه و ادراک ساکنین به‌واسطه بستر شهر و ساختارها در فرایندی اجتماعی شکل‌می‌گرفت. از زمانی که روش شکل‌گیری سنتی شهرها تبدیل به روش متمرکز شد، قدرت حاکمیت، از طریق برنامه‌های توسعه شهری، منظر را تولید و بازتولید می‌کند. علی‌رغم اینکه بیشترین عامل شکل‌دهنده به منظر شهر قوانین و مقررات توسعه شهری هستند، کمترین عامل دخیل در جهت‌دهی به قانون‌گذاری‌ها توجه به ادراک ساکنین از شهر است.

روش پژوهش

به‌منظور بررسی ارتباط بین متغیر مستقل برنامه‌های توسعه شهری و متغیر وابسته منظر شهر، این تحقیق با روش‌های تحقیق کیفی، و با تکیه بر پارادایم پدیدارشناسی، در چهار گام انجام می‌شود. گام اول بررسی سازمان فضایی شیراز و چرخش‌های صورت‌گرفته در شهر در دوره‌های مختلف، با تکیه بر اسناد دست اول و دوم به شیوه تفسیری-تاریخی است، که به‌منظور فهم بازه تاریخی انتقال از منظر شهر سنتی به شهر معاصر انجام می‌شود؛ گام دوم بررسی طرح‌ها و برنامه‌های توسعه در دوره‌های تاریخی، به‌منظور استخراج مؤلفه‌های مورد توجه در برنامه‌ها و جایگاه آن‌ها در دوره‌های مختلف است؛ در گام سوم قیاس تطبیقی خوانش ساکنین از شهر، مبتنی بر مدل مفهومی منظر شهری^۱ و شیوه نگرش به منظر شهر در برنامه‌های توسعه، صورت می‌گیرد؛ و گام چهارم بررسی منظر شهرهای معاصر و معضلات پیش رو به روش تحقیق علی (پس‌رویدادی) و کشف علت‌ها و عوامل بروز آشوب در منظر شهرها است؛ در این گام از تحقیق وضعیت دوره گذار منظر شهر شیراز و تأثیر دیدگاه حاکم بر شکل‌گیری آن مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

میان‌ه چهارسوقی پهن به طاق بلند بنا کرده است و تا کنون این بازار باقی مانده و به بازار حاجی شهرت یافته است» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸، ۹۵۱). پس از شکل‌گیری بلدیه، علی‌رغم وضع قوانین در زمینه نوسازی و توسعه شهری، پیش از برنامه، توسعه‌های عمرانی صورت می‌گیرد. به‌عنوان مثال قانون توسعه معابر مصوب ۱۳۱۰ پس از شکل‌گیری خیابان‌ها در تهران و کلان‌شهرها تصویب شد. این‌گونه اقدامات، فارغ از برنامه، جهت برون‌رفت از مشکلی در شهر و یا توسعه‌هایی عمرانی با توجه به تغییر در زیرساخت‌ها رخ می‌دهد. نمونه آن ورود اتومبیل و توسعه خیابان‌های شهری در دوره رضاشاه است. تجربه اقدامات سنتی فاقد برنامه‌ریزی و برخاسته از زمینه، پس از شکل‌گیری سازمان برنامه در سال ۱۳۲۸ (در دوران پهلوی دوم) و پنج برنامه توسعه در همین دوران، به انواع جدید برنامه‌ریزی مبتنی بر درک شرایط موجود نظام شهری تغییر یافت و پس از آن برنامه‌ریزی در توسعه شهر به صورت تخصصی با چشم‌انداز چندساله، پس از ارائه طرح‌های جامع، به وقوع پیوست. طرح‌های جامع از تئوری‌های توسعه - مبنی بر قبول این موضوع که هر آن‌چه در غرب و در کشورهای توسعه‌یافته مناسب بوده، در کشورهای در حال توسعه و جهان سوم نیز مناسب است - منتج شده که خروجی رویکردهای ساختارگرایانه است.

با بررسی ساختار کالبدی شیراز، بر مبنای اسناد و مدارک موجود از اداره بلدیه و شهرداری، می‌توان برنامه‌های توسعه از زمان شکل‌گیری اداره بلدیه، به‌مثابه عامل جهت‌دهنده به ساختار شهر، را با توجه به مقیاس تأثیر در سه سطح کلان، میانی و خرد دسته‌بندی نمود. به عنوان مثال در دوران پهلوی اول، می‌توان برنامه‌های کلان و بلندمدت را در مقیاس کلان تأثیر بر کل شهر، نظیر دوقطبی شدن شهر تحت عنوان شهر جدید و شهر قدیم، مقیاس میانی، نظیر کشیدن خیابان‌های مستقیم‌الخط اصلی و میادین در تقاطع خیابان‌ها، و مقیاس خرد، نظیر نوسازی و تسطیح کوچه‌ها و معابر و نماها دسته‌بندی کرد. در ادامه، پس از دوره رضاشاه، بیشترین تحولات در برنامه‌های توسعه شهری مربوط به طرح‌های جامع و تفصیلی است که هرچند به‌طور کامل اجرا نمی‌شوند، ولی توسعه شهر را به‌شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند (جدول ۲).

مؤلفه‌های مورد توجه در برنامه‌های توسعه

با بررسی طرح‌ها می‌توان دریافت که در تمامی طرح‌ها سه عنصر زمینه، ساختار و کنش جریان توسعه شهری را هدایت می‌کنند که مؤلفه‌های مربوط به زمینه در فاز مطالعات اولیه تأثیرگذار هستند، مؤلفه‌های مربوط به ساختار نسبت به وضع موجود و در فاز عملیاتی شدن بر شهر تأثیر می‌گذارند و مؤلفه‌های مربوط به کنش‌ها

تعداد محلات شهر. در ابتدای شکل‌گیری بلدیه، بنا به دلایل متعددی، از جمله اغتشاش در وضعیت حکومت، کمبود بودجه، عدم آشنایی با نهاد توسعه شهری، اداره بلدیه تا سطح نام‌تنزل داده شد و حوزه اقدام بلدیه تنها معطوف به نظیف شهر شد. در دوران رضاشاه، حکومت مقتدر مرکزی، برخلاف حاکمیت ملوک‌الطوایفی دوره‌های قبل، با توجه به تحولات زیربنایی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، جمعیتی و شکل‌گیری دولت شبه‌مدرن، اقدام به توسعه شهری و ایجاد ظرفیت‌های بصری مقتدرانه را در شهر سرلوحه کار خود قرار داد. تمایل به اداره حکومت به صورت مرکزی، به منظور تثبیت قدرت، بر پایه «ارتش قدرتمند و بوروکراسی» (آبراهامیان، ۱۳۹۶) و اتکا به نهادهای جدیدالتأسیسی نظیر بلدیه در حوزه مدیریت شهری منجر به اقدامات حکومت‌محور در شهرها و قدرت‌گرفتن بلدیه شد، البته نه با رویکردی شهروندمحور، بلکه با رویکردی اقتدارگرایانه در سطح ملی. براساس گزارش‌های مطبوعات آن دوره، نیاز به حکومت مقتدر مرکزی در تمامی جوانب زندگی از سمت روشنفکران احساس می‌شد. به عنوان مثال، در نوشته افشار در حوزه معارف در ایران در نشریه ایران‌شهر چنین آمده است: «من معتقدم که هیئت جامعه ایران درب خانه خود را جاروب نخواهد کرد، چراغ درب منزل خود را روشن نخواهد نمود، زباله حیاط خود را به دست سپور بلدیه نخواهد سپرد. یک نفر مصلح، یک دماغ منور و فکر باز لازم است که هر روز صبح به‌زور درب منزل ما را جاروب کند و چراغ کوچه‌های ما را به‌زور روشن کند و وضع لباس ما را به‌زور یک‌نواخت و یک‌روند نماید، معارف ما را اصلاح کند ... چرخ ادارات را به‌زور به راه بیندازد ... قهوه‌خانه و شیرفروشی و عطاری ما را هم به‌زور مرتب نماید ... حتی ساعات خواب و بیداری ما را خودش به‌زور معلوم کرده ...» (افشار، ۱۳۰۲، ۱۳۹-۱۴۰).

برنامه‌های توسعه

در تاریخ توسعه شهر، توسعه به دو صورت اقدام‌محور و برنامه‌محور صورت گرفته است. مداخله و اقدام شامل گونه‌ای از مداخلات عملی در توسعه و نوسازی شهری است که، بدون برنامه و چشم‌انداز بلندمدت، تنها در صدد نوسازی و خلق فضاهای جدید شهری است. پیش از شکل‌گیری نهادهای حکومتی، شهر با این‌گونه توسعه و مداخلات همراه است، مانند گزارشی که در فارسنامه ناصری مبنی بر ساخت بازاری توسط یکی از تجار مشهور شیراز عنوان شده است: «حاجی اسدبیگ تاجر شیرازی در اواخر دولت صفویه اعتباری تام داشته، در حدود سال ۱۱۰۰ و اند بازاری در این محله [محله بازار مرغ] ساخته، به طاق‌های بلند افزاشته، یک جانب او را کارخانه کاغذگری و دیگر جانبش را به بازار بزرگ حریم آستانه مبارک حضرت سیدمیرمحمد (ع) رسانیده و در

جدول ۲. دسته‌بندی طرح‌ها و برنامه‌های توسعه در مقیاس کلان، میانی و خرد از دوره قاجار تا کنون با شکل‌گیری بلدیه. مأخذ: نگارندگان.

دوره	مقیاس	نوع	نمونه	توضیحات
قاجاریه	کلان	-	-	ساختار کلی شهر تحت محله‌های اجتماعی به‌مثابه کل‌های کوچک، و تبعیت از الگوی مرز-مرکز در شهر مشابه دوره‌های قبل
	میانی	مجموعه‌های شهری	مجموعه نصیرالملک، قوام‌الملک و...	با عملکرد حکومتی-اجتماعی توسط سیاست‌مندان
	خرد	تک‌بنای خصوصی و عمومی	مسجد مشیر، مسجد نصیرالملک و...	حضور مینی‌مال‌های تجدیدگرایی، نظیر تزئینات و مصالح
پهلوی اول	کلان	شهر جدید و شهر قدیم	شکل‌گیری شهر جدید خارج از بافت تاریخی	مردم مرفه ابتدا به‌صورت خودجوش به دلیل از بین رفتن دیوار دفاعی شهر و چهره کثیف شهر قدیم به باغات اطراف شهر کوچ می‌کنند و الگویی دوقطبی تحت عنوان شهر جدید-شهر قدیم شکل می‌گیرد، سپس بلدیه شروع به توسعه سیاسی شهر جدید می‌کند.
	میانی	میادین و خیابان‌های مستقیم‌الخط	- قانون تعریض و توسعه معابر و خیابان‌ها (۱۳۱۲ ه.ش.) - الگوی میدان-معبور	توسعه شهر با الگویی تحت عنوان چهار و یا سه خیابان و قرارگیری میدان در تقاطع خیابان‌ها با اندازه‌های استاندارد و مشخص براساس نقشه و سپس تولید نقشه خیابان‌های شهر
پهلوی اول	خرد	- عملکردهای جدید شهری - مصالح و نما - ساخت کارخانه‌های دولتی و خصوصی	- تأسیس اداره بلدیه - تأسیس بانک‌ها و نهادهای دولتی - تأسیس پادگان‌های نظامی	اتصال شهر با استفاده از خیابانی مستقیم‌الخط که از میان باغات خصوصی و بافت ارگانیک اجتماعی شکل گرفته و حرکت کرده است. جوی آب و درخت به‌عنوان عناصر منظرین خیابان از همین دوره الگوی جدیدی در توسعه خیابان‌ها و معابر می‌شود.
	کلان	برنامه‌های عمرانی هفت‌ساله و پنج‌ساله	برنامه عمرانی اول (۱۳۲۷-۱۳۳۴) برنامه عمرانی دوم (۱۳۳۴-۱۳۴۱) برنامه عمرانی چهارم (طرح جامع ۱۳۴۸)	ایجاد و تعریض خیابان‌ها، تهیه آب آشامیدنی، تهیه برق و ایجاد صنایع و تشکیل انجمن شهر اولین طرح‌های شهری توسط مهندسان خارجی مانند طرح شبکه‌بندی شیراز (طرح گیبس) افزایش جمعیت و پیشنهاد توسعه حلقوی با ایجاد دو کمربندی و خیابان‌هایی که مرکز شهر را به دو کمربندی متصل می‌کنند.
پهلوی دوم	کلان	طرح‌های کلان کشوری	اصلاحات ارضی	- ورود ماشین‌آلات صنعتی - تکه‌کردن زمین‌های بزرگ تحت‌اختیار مالکان و خوانین، و در نتیجه ناکارآمدی دستگاه‌های صنعتی در تولید و نبود سرمایه از سمت رعیت که منجر به مهاجرت‌های کلان و تضعیف ساختار زندگی روستایی و پراکنده‌رویی شهری شد.
	میانی	- نهادهای جدید شهری - پیروزی انقلاب سفید - ادامه توسعه‌های شهری و گسترش بافت میانی شهر	شکل‌گیری نهاد شهر و روستا به‌منظور فروش محصولات کشاورزی	با شکل‌گیری چنین نهادهایی مردم روستایی با زرق‌وبرق زندگی شهری آشنا شدند و میل به مهاجرت در آنان افزایش یافت و خرده‌فرهنگ‌ها در زندگی شهری به‌صورت فزاینده‌ای افزایش یافتند.
انقلاب اسلامی	خرد	- مجسمه‌های شهری - عملکردهای اجتماعی و فرهنگی جدید	- ساخت سینما، دانشگاه، اداره‌ها و ... - جشن‌ها و مراسم‌هایی نظیر جشن هنر	الزام شهرداری‌ها به نصب مجسمه شاه در میدان اصلی شهر و نصب محتوای منشور شاه و مردم بر آن، شکل‌گیری میدان ساعت در شهرها و ...
	کلان	طرح‌های توسعه و عمران حوزه نفوذ و تفصیلی شهرها	طرح جامع (۱۳۶۸-۱۳۸۸) و تفصیلی (۱۳۷۳-۱۳۹۳)	کنترل و هدایت رشد شهر و الگوهای صحیح استفاده از اراضی شهر با توجه به رشد جمعیت (توسعه فیزیکی)
خرد	میانی	- شهرک‌های اقماری - حاشیه‌نشینی	شهر جدید صدرا	افزایش جمعیت شهرنشین و عدم امکان اسکان رسمی در شهر منجر به ساخت شهرک‌های اقماری در حاشیه شهر شد.
	خرد	طرح‌های موضعی و موضوعی	طرح‌های گردشگری، سکونتی، فرهنگی و ...	طرح‌های توسعه اماکن متبرکه و تاریخی و ...

درعین حال در حافظه و ادراک شکلی اختصاصی می‌گیرند» (تانکیس، ۱۳۹۴، ۴). با توجه به بازخوانی تحلیلی متون مربوط به منظر شهری و قیاس تعاریف نظری و عملی در حوزه تجربه و ادراک ساکنین از شهر، و استخراج مؤلفه‌ها، کلتی از پدیده شهر، مبتنی بر تجربه ادراک فضا و بر ساخت منظر در سطوح ادراکی-فضایی در استمرار زمانی، معادل با مفهوم منظر شهری است که بر اساس آن ساکن شهر در سه مقیاس خرد، میانی و کلان شهر را صورت بندی می‌کند (تصویر ۲). در مدل‌های پیشین معماران در فاز اولیه و در کوچک‌ترین مقیاس‌ها و جامعه‌شناسان - که قائل به ادراک ذهنی از شهر هستند - در کلان‌ترین مقیاس، یعنی پنداشت و تصور از شهر، با ادراک ساکنین از شهر مواجه می‌شوند.

جایگاه ساکنین در برنامه‌های توسعه و گذار از شهر سنتی به شهر معاصر

«فرایند شکل‌گیری شهرهای سنتی ایران، خصلتی درون‌زا داشت که تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی و فرهنگی شهر» (ایمانی جاجرمی و همکاران، ۱۳۹۲، ۹)، به واسطه کل‌های کوچکی تحت عنوان محلات اجتماعی فضاهای شهری، بازتولید می‌شد. بدین‌صورت که شخصی به نام کدخدا، که از معتمدین محله و منتصب عرفی محلیان بود، به‌عنوان نماینده مردم محله با کلانتر شهر در ارتباط بود که کلانتر عامل ارتباط مردمی با حاکم شهر به‌عنوان نماینده حکومت مرکزی و والی ولایت بود (تصویر ۳).

«نظام قبیله‌ای حاکم در شیراز و محله‌گزینی تحت عنوان حیدری-نعمتی بر پایه اعتقادات مذهبی، منجر به بازیابی هویت محلات بر پایه نظام اجتماعی بود» (وثوقی و ستاری، ۱۳۹۰)؛ یا نام‌گذاری بناها و فضاهای شهری به نام یک قبیله مانند گذر بیات که متعلق به اقوام ترکی بود که در دوره

براساس زمینه و اعمال ساختار در فاز بهره‌برداری منظر شهر را تحت تأثیر قرار می‌دهند (جدول ۳). در برنامه‌های اجرایی در دوره قاجار (نظیر دوره زنده) زمینه، ساختار و کنش تحت تأثیر فرایندهای طبیعی منجر به ادراک شهر به مثابه کل واحد می‌شوند. به‌طور کلی تغییرات بنیادین در نگرش عوامل جهت‌دهنده به شهر از زمان رضاشاه صورت می‌گیرد که مؤلفه‌های توسعه از اولویت‌بندی پیشین خود خارج می‌شوند و تمایل به نظم حداکثری به قدری مهم است که توسعه آمرانه (فارغ از کنش‌ها)، ساختارهای طبیعی و زمینه را به بافت شهر تحمیل می‌کند و در دوره‌های بعد نگرش جدید مبتنی بر «ساختارهای استاندارد شده» در برنامه‌های عمرانی و توسعه‌ای در مقیاس کلان تا خرد نقش جهت‌دهنده را برای منظر شهری ایفا می‌کنند. اما با توجه به مؤلفه‌های مورد بررسی در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه، و تدقیق در مؤلفه‌ها، می‌توان دریافت که تمام این مؤلفه‌ها قرار است در قالب یک مجموعه به تجربه و ادراک ساکنین از شهر منجر شوند. در واقع برنامه‌های توسعه حکم ایجاد وضعیت جدید برای خوانش ساکنین و بازتولید منظر را دارند.

مدل مفهومی منظر شهری و مؤلفه‌های آن

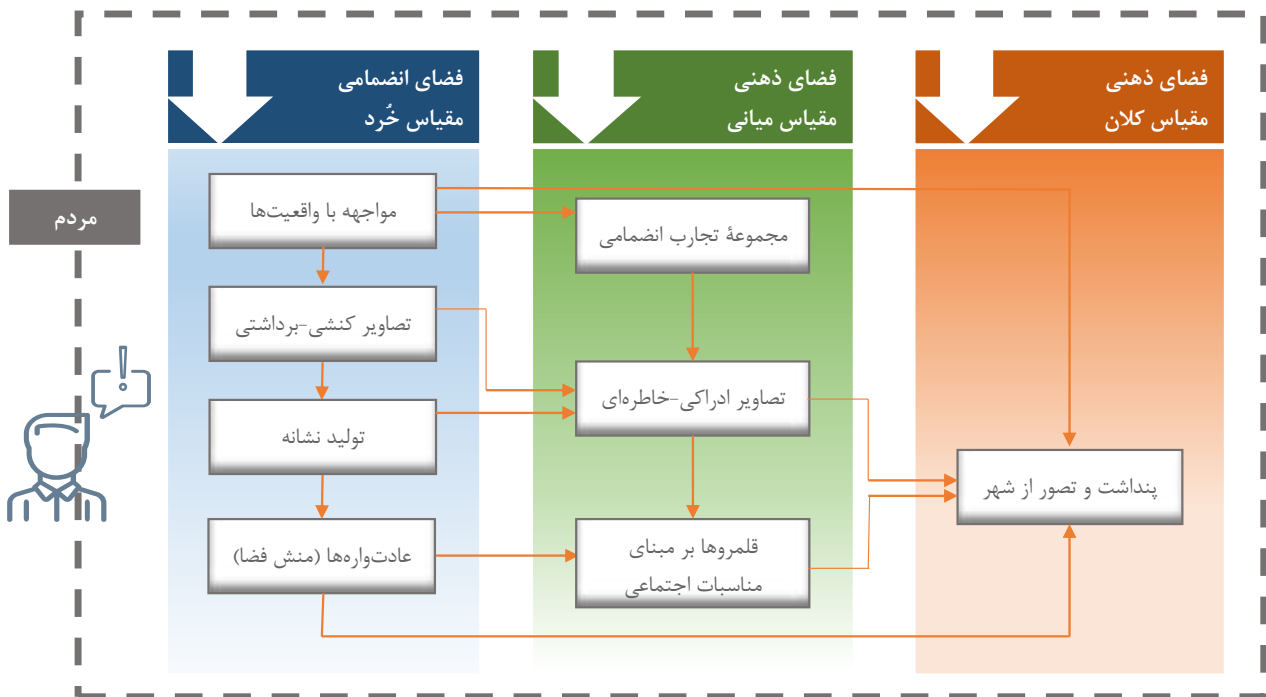
منظر شهری فرایندی است که طی آن ساکن شهر فیزیک و کالبد شهر را در سه سطح کلان، میانی و خرد، در مواجهه با فضا، تجربه و ادراک می‌کند. در نتیجه شهر محصول فرایند تعامل انسان و مکان در دنباله‌ای به هم پیوسته از زمان است که در تجارب فضایی نمود می‌یابد و تصاویر با توجه به سطح مواجهه با شهر در فضاهای مختلف توسط ساکن شهر ساخته می‌شود. در واقع، در تعریف منظر شهری، اصالت وابسته به تجربه و ادراک ساکنین از شهر در طول زمان است. «شهرها واقعیت‌های مادی متراکمی هستند که

جدول ۳. مؤلفه‌های مورد توجه در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه شهری. مأخذ: نگارندگان.

معیار	تعریف	مؤلفه
طبیعی	ملموس	زمینه (بافت موقعیتی ^۲) شرایط و وضعیتی که به‌صورت کلی بر شهر حاکم است و شامل اطلاعات کلان درمورد بستر شهر است.
اقتصادی		
سیاسی		
مناسبات اجتماعی	ناملموس	
مناسبات فرهنگی		ساختار
زمان‌مند	طبیعی	
ناگهانی	انسان‌ساخت	رویدادها و فعالیت‌های در جریان که تحت تأثیر کنشگران ذی‌نفع و ذی‌نفوذ تولید و بازتولید می‌شود.
تاریخ‌مند، اجتماعی	زمینه‌گرا	کنش
دستوری، سیاسی	آمرانه	

در رابطه با فضا در حال وقوع است و ساختارهایی که به مرور زمان کنش‌هایی نمادین و عملکردی به فضا داده‌اند. به‌عنوان مثال کوشک لوتی‌ها، سرتنوره بوقیری‌ها، چنار سوخته و ... در واقع ساختارها به مرور زمان با توجه به کنش‌ها در حال شکل‌گیری هستند. این ساختارها در فضای واقعی شکل می‌گیرند و گزارشگر، به‌واسطه ساخت نشانه‌های عملکردی، نمادین و کالبدی و برساخت قلمروهای اجتماعی، هر لحظه خود را در سطوح مختلف در شهر ادراک و تصور می‌کند و اگر مجموعه‌ای شهری به اقتضای شرایط سیاسی حاکم به شهر افزوده می‌شود - نظیر مجموعه مشیرالملک و ... - همه به‌واسطه خوانش ساکنین و با ابزاری مشابه هم برساخت می‌شود. ابژه، شیوه و ابزار بازنمایی در برساخت سیاسی و اجتماعی فضا یکی است و ساختارها در فضاهایی انضمامی به‌واسطه شرایط موجود به شهر افزوده می‌شوند. در دوران حکومت رضاشاه، به‌ویژه از سال ۱۳۰۵ به بعد، بلدیۀ شیراز با سرعتی زیاد شروع به تولید فضاهای شهری از مقیاس کلان

کریمخان زند به شیراز مهاجرت کردند، یا حسینیۀ کردها در محله سنگ‌سیاه، همه حاکی از اساس تعلق اجتماعی به یک محله است. در متونی نظیر فارسنامه ناصری، تقسیم‌بندی شهر شیراز بر پایه محلات اجتماعی است. نگارنده این اثر در معرفی محله، با مرزی نسبتاً نامشخص و شمارش درب خانه‌ها و تعداد ساکنین، به تشریح افراد معتمد و صاحب نفوذان اجتماعی محله می‌پردازد و هر طایفه را به‌عنوان گروهی اجتماعی یا وابسته به مذهبی خاص در دسته‌بندی محلات ذکر می‌کند و اگر شخصی به‌واسطه ازدواج در محله‌ای سکونت دارد، آن شخص را ذیل محله آبا و اجدادیش معرفی می‌کند» (حسینی‌فسایی، ۱۳۷۸) که حاکی از اهمیت جایگاه اجتماعی افراد در رابطه با شهر است. در ادامه، در اسنادی نظیر راپورت‌های نظمیه که توسط شهروندان عادی تنظیم شده است، شهر به‌صورت کل‌های کوچکی به نام محله تقسیم‌بندی شده و راپورتچی هر لحظه مناسبات اجتماعی شهر را در پیوست با فضای شهری به تصویر می‌کشد. کنش‌هایی که

تصویر ۲. مدل مفهومی منظرشهری به‌مثابه تجربه و ادراک ساکنین از شهر. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۳. جایگاه حاکمیت و مردم در اداره شهرهای سنتی. مأخذ: نگارندگان، براساس ایمانی جاجرمی و همکاران، ۱۳۹۲.

و بدین صورت ساختارها به زمینه تحمیل می‌شوند. در شکل‌گیری خیابان زند و میدان پهلوی، ابتدا ساختار خیابان، بی‌توجه به ساختارهای قبلی تحمیل شده، مانند احداث خیابان زند شرقی-غربی و تخریب بخشی از مغازه‌های بازار به منظور عبور مسیر خیابان از وسط بازار سپس کنش‌هایی نظیر مغازه دوچرخه‌فروشی، سیگارفروشی و... به مزایده گذاشته می‌شود (ساکما، ۳۶۹۷۱-۲۴۰). در صورتی که در دوره قبل کنشی عملکردی نظیر حفر چاه در محله، ساختار و کنش را همزمان با هم در طول زمان در پیوست با فضا صورت‌بندی می‌کند (تصویر ۴). تا اواخر قاجار، طبق اسناد راپورتچی‌های نظامیه، ادراک-فضا در مقیاس خرد به کنش‌های نمادین، عملکردی و کالبدی وابسته است که به واسطه نیازهای روزمره، و در پیوست با فضاهایی که ساکن شهر در طول روز آن‌ها را تجربه می‌کند، صورت می‌گیرد. ادراک در این سطح منجر به تولید نشانه‌های عملکردی (نظیر سر چاه میرزا فتح‌الله و...)، نشانه‌های نمادین (نظیر کل دوکی‌ها، چنار سوخته و...)، نشانه‌های کالبدی (نظیر دروازه‌ها و...) می‌شود. مجموعه‌ای از نشانه‌ها همراه با تصاویر کنشی-برداشتی، قلمروهایی را، که به صورت ذهنی وابسته به مناسبات اجتماعی هستند، فارغ از نقشه‌های علمی بازتولید می‌کند. به عنوان مثال «محله سردزک، درب کل شاهزاده قاسم سه نفر زن بادیه در دست داشته‌اند رفته بودند آب بیاورند...» (اتحادیه؛ پیرا و روحی، ۱۳۹۳، ۴۵۴) حتی ادراک شهر از طریق ساختارهایی که توسط مردم و به صورت فرایندگرا بر ساخت شده ارتباط مستقیم با درک و تجربه ساکنین از شهر دارد. به عنوان مثال، در مقیاس میانی،

تصویر ۴. شهر قدیم و شهر جدید، محدوده خارجی شهر و توسعه شبکه معابر و میادین تا سال ۱۳۱۰ ه.ش. توسط بلدیه. مأخذ: نگارندگان.

تا خرد می‌کند. به عنوان مثال الگویی تحت عنوان «شهر جدید (اطراف شهر) و شهر قدیم شکل گرفته» (ساکما، ۱۸۱۲۵-۲۲۰). در مقیاس میانی الگوی غالب میدان-معبّر و نام‌گذاری معابر بر اساس اسامی انتزاعی بوده است، نظیر «خیابان شمالی-جنوبی از رودخانه، موسوم به نادر به عرض ۳۰ متر، خیابان لطفعلی خان زند که اسم آتیۀ همان خیابان محمدحسین میرزایی است [...] خیابان فردوسی دنباله آن باید از باغ آقای فربود و باغ گلستان و بستان زعفرانی و باغ یک نفر کلیمی بگذرد و متصل به خیابان نادر شود. نقشه آن تهیه و به صاحبان باغ ابلاغ شده، شکل گرفته» (ساکما، ۱۸۲۵۷-۲۲۰). در بافت قدیم الگوی خیابان‌های مستقیم‌الخط عمود بر هم، بافت اجتماعی محلات را از بین می‌برد و طبق اسناد و متون مردم مشتاق این تحولات هستند و خواستار تجدد، چنانچه در نامه‌ای خطاب به اداره بلدیۀ درخواست ساخت خیابان‌هایی را در شهر داشته‌اند و شیراز را نسبت به دیگر شهرها از حیث عمران و خیابان‌سازی عقب‌مانده توصیف می‌کنند (ساکما، ۲۸۵۳۳-۲۵۳). پس از ساخت خیابان‌ها و میادین، «در سال ۱۳۱۲ مسیو مارکوف نقشه‌ای برای شهر شیراز تهیه می‌کند» (ساکما، ۱۸۲۵۷-۲۲۰). و بعد از آن نقشه خیابان‌ها و میادین توسط مهندس اداره بلدیۀ کشیده می‌شود، و در همان سال هم قانون توسعه معابر به تصویب مجلس رسید. در مقیاس میانی، به دلیل تکیه حکومت رضاشاه بر ارتش و بوروکراسی، ارگان‌های جدیدی نظیر پادگان‌ها و اداره بلدیۀ در شهر شیراز شکل گرفت. به عنوان مثال، طبق اسناد بلدیۀ «احداث خیابان جدید از باغ تخت [پادگان نظامی از دوره پهلوی اول تا کنون] به شهر [خیابان زند]» (ساکما، ۲۸۵۳۳-۲۵۳، ۵۳) «[...] که به فاصله ۱۶۶۰ متر از شهر واقع می‌باشد [...] جاده مستقیم صحیحی که آنرا به شهر مرتبط نماید تا به حال نداشته [...] از همین رو مقرر فرموده‌اند که خیابان مستقیمی از همین محل که بلدیۀ در نظر دارد کشیده شود [...] که راه بین شهر و باغات آن طرف رودخانه می‌باشد [...] و صاحبان اراضی به طیب خاطر مقداری از اراضی خود را مجاناً برای احداث خیابان واگذار نموده‌اند [...]» (همان، ۵۱ و ۵۳). از جمله اسناد دیگر در این زمینه می‌توان به نامه‌نگاری‌هایی با شهرداری و اداره ایالتی درباره اتصال پادگان به شهر با حذف معابر کج و معوج (گذرهای ارگانیک میان باغات) و کشیدن خیابان مستقیم‌الخط به دستور شاهنشاه اشاره کرد که بر اساس آن مالکین باغات طی نامه‌ای بخشی از باغ خود را در اختیار شهرداری قرار می‌دهند، و به ازای آن مقرر می‌شود «کلیه اخراجات خیابان را از قبیل کلیه پیاده‌روها و جدول‌های مشروب‌شدن زمین‌ها را فقط اداره محترم بلدیۀ مخارج نماید» (همان). در سال ۱۳۱۱ نقشه‌برداری مسیر مذکور آغاز و در اواخر سال ۱۳۱۱ جاده شوسه ساخته می‌شود

شهر است، چنانچه بیشترین تغییرات در منظر سنتی شهر شیراز در دوره زندگی و شکوفایی شیراز به‌عنوان پایتخت ایران صورت می‌گیرد و شهر تحت تأثیر دیدگاه حاکمیت تغییراتی بنیادین را تجربه می‌کند. اما این تغییرات هم‌سو با خوانش ساکنین است و ارتباط ساکنین با شهر کماکان برقرار می‌ماند.

چرخش پارادایمیک^۳ در خوانش و تولید فضاهای شهری

نتیجه چرخش در نظام حکومتی از سنتی به مدرن و تأثیر این چرخش بر سیاست‌های شهری، تغییر در عاملیت از همزمانی سوژه-ابژه به ایزه‌های بازنمایی شده و تغییر در شیوه و ابزار بازنمایی بود. از زمان قاجار، علی‌رغم شکل‌گیری بلدیه به‌عنوان پایگاه اداره سیاسی شهر، دیدگاه حاکم از قدرت نفوذ کمتری

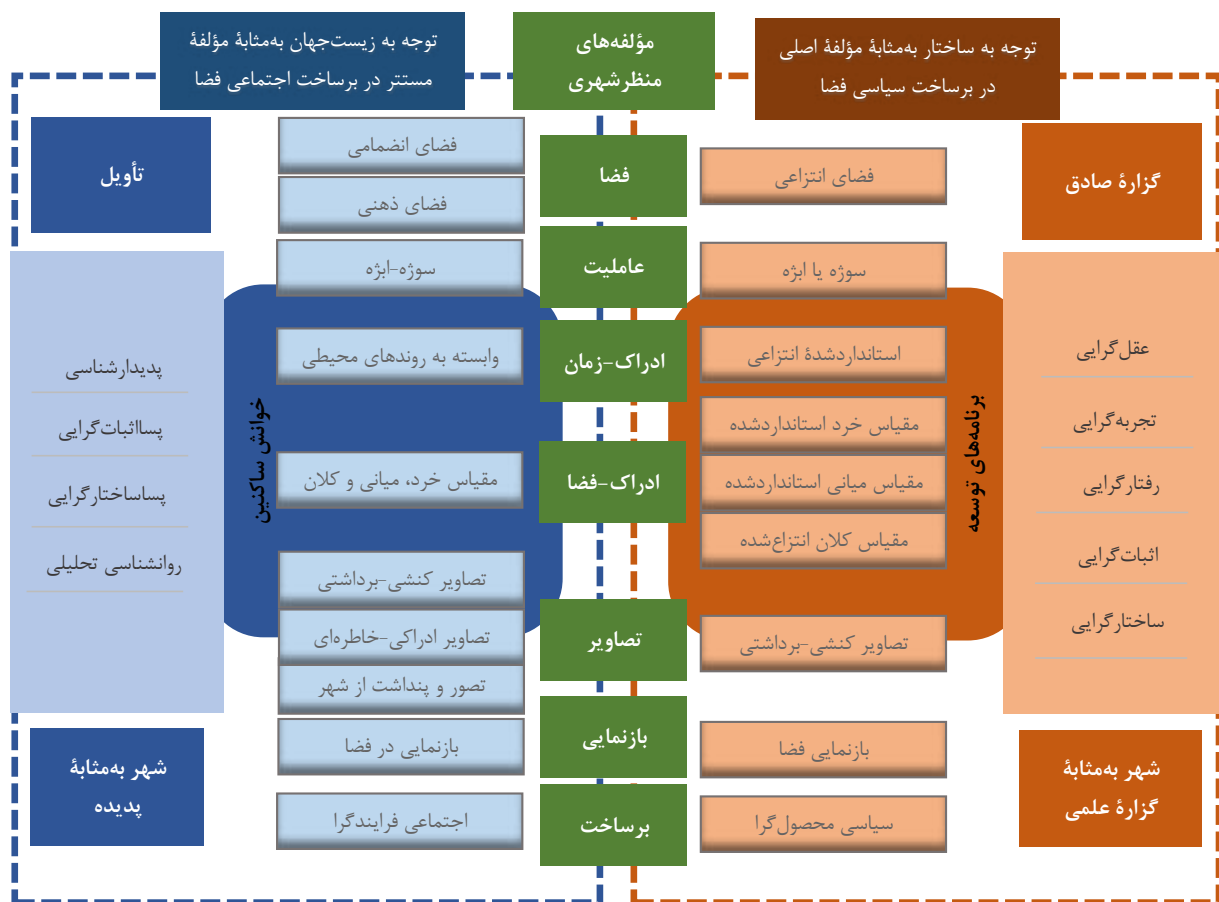
شیراز به واسطه گودهایی (توپوگرافی) نشانه‌گذاری می‌شده که کماکان بخش‌هایی از شهر با همین نام‌ها خوانده می‌شوند و منجر به ادراک و ساخت قلمروها برای شهروند می‌شدند؛ مانند گود عربان، گود خزینه و ... این گودها در اثر خاکبرداری و ساخت منازل در کنار برخی محلات یا در نزدیکی خندق شهر شکل می‌گرفتند و قشر کم‌درآمد در این گودها ساکن می‌شدند (جدول ۴). بدین‌صورت کنش‌ها و ساختارها منجر به تولید نشانه‌ها و ساخت قلمروهایی اجتماعی می‌شدند که شهروند از طریق آن‌ها هر لحظه خود را در شهر متصور می‌شد. اما «در دوره پهلوی دوم طبق برنامه‌های توسعه سعی بر تسطیح شهر شده و گودها را پر می‌کنند» (ندیم، ۱۳۹۴). در تمامی دوره‌های تاریخی، بر ساخت سیاسی فضا عامل محرکه تغییرات شهری و تأثیر بر تجربه-ادراک ساکنین از

جدول ۴. خوانش ساکنین از شهر با توجه به اسناد، ادبیات، تصاویر و وضعیت به‌جای‌مانده از دوره‌های قبل از توسعه رضاشاهی. مأخذ: نگارندگان.

مؤلفه	تعاریف
فضا	فضاهای انضمامی که ساکنین آن‌ها را در تجارب روزمره ادراک و به‌صورت بی‌واسطه تجربه می‌کنند و تصاویر کنشی-برداشتی را بر مبنای تجربه تولید می‌کنند؛ و بدین ترتیب منظر در مقیاس خرد بازتولید می‌شود.
عاملیت	فضای ذهنی، در دو مقیاس میانی و کلان، از کنار هم قرارگیری فضاهای انضمامی به‌واسطه ساخت تصاویر کنشی-برداشتی و تولید نشانه‌ها، بازتولید می‌شود.
ادراک-زمان	سوژه با توجه به ایزه طبیعی نظیر درخت، کنش‌های نمادین، و ایزه‌های انسان ساخت کنش‌های عملکردگرای ساکنین شهر با تجربه فرایندهای طبیعی نظیر طلوع و غروب خورشید فضا را در رابطه با زمان درک می‌کنند.
ادراک-فضا	وابسته به اندام‌های طبیعی یا پوشش گیاهی و تعاملات تجربه‌محور با فضا (مثل چاه، حوض، درخت) قلمروهای شکل‌گرفته بر اساس نیازهای اجتماعی، اقتصادی و طبیعی نظیر محله، بازار، گودها و ... که کنش‌ها و زمینه ساختار را تولید می‌کنند.
تصاویر	الگوی مرز-مرکز؛ عوامل طبیعی نظیر رودخانه؛ مخاطب هر لحظه خود را در فضای شهر متصور می‌شود.
بازنمایی فضا	ابژه-سوژه
برساخت	کنشی-برداشتی
	ادراکی-خاطره‌ای
	تصور از شهر
	ابژه
	شیوه
	ابزار
	اجتماعی فرایندگرا
	سیاسی محصول‌گرا
	مناسبات اجتماعی مثل گذر بیات؛ ساختارهای عملکردی نظیر مسجد، حمام
	تصاویر کنشی-برداشتی و متکی به نشانه‌ها؛ ادراکی-خاطره‌ای و ساخت قلمروها؛ تصور از شهر
	نشانه‌ها اعم از طبیعی نظیر درخت، رودخانه و ... انسان ساخت نظیر میدان، گود، گذر و قلمروهای اجتماعی
	کنش‌ها و ساختارها در فرایندی دیالکتیک هم‌سو با زمینه شکل می‌گیرند.
	از آنجایی که ابزار و شیوه تولید فضا به‌دلیل انضمامی بودن فضا در دیدگاه حاکمیتی و مردمی فرایندگراست که اجتماع برساخت سیاسی را می‌پذیرد و می‌ستاید.

آن‌ها را به صورت روزانه تجربه و ادراک و در نتیجه منظر را، به صورت ذهنی و به طور مستمر، به مثابه پدیده‌ای پویا، با توجه به تصاویر و قلمروهای شهری، بر ساخت می‌کند. بدون توجه به تجربه زیسته کنشگران تبدیل به فضاهای انتزاعی صرف می‌شوند. چنان‌که از منابع موجود استنباط می‌شود، مردم قبل از اقدامات نوسازی رضاشاه شهر را به گونه دیگری ادراک می‌کردند و در دوران رضاشاه حاکمیت به گونه‌ای متفاوت از آن درک اقدام به نوسازی می‌کند. استاندارسازی در همه سطوح زندگی نظیر پوشش، آموزش، شهرسازی و ... و توسعه ارتباطات شهرها با حکومت مرکزی منجر به اتخاذ الگوهای یکسان در توسعه شهری می‌شود. در گام دوم تقلیل‌گرایی، برنامه‌های شهری در محصول‌گرایی کمی‌گرایانه نمود می‌یابد؛ بدین صورت که تولید اطلاعات ابتدا با داده‌های صرفاً کمی شروع و سپس اطلاعات جمع‌آوری شده انتزاع می‌شود و در نتیجه گزاره حاکم در بر ساخت منظر شهری علی‌رغم «دیگری‌ها» (ساکنین شهر)، به عنوان عامل تجربه و ادراک شهر، کمی‌گرا و عمرانی است. پس گفتمان قدرت مدام در حال بر ساخت ساختار بر زیست‌جهان شهروندان است که کنش و ادراک آنان از شهر را جهت‌دهی می‌کند (تصویر ۵).

برخوردار بوده و بر ساخت فضای شهری، ابژه و شیوه بازنمایی فضا در دستگاه‌های حاکمیتی و اجتماعی مشابه است و آشنایی با تکنولوژی‌های جدید، عامل تغییرات کلان شهری نیست. در نتیجه ادراک ساکنین از شهر مخدوش نمی‌شود و این ادراک در سلسله به هم پیوسته فضایی-زمانی در فضاهای انضمامی شکل می‌گیرد و منجر به بازتولید منظر و درک شهر به مثابه یک کل شده که طی آن، زمینه، ساختار و کنش، به مثابه یک کل واحد، فرایند ادراک ساکنین را صورت‌بندی می‌کنند. تغییر گفتمان قدرت از محلی به مرکزی در اداره سیستم شهری و مشروعیت یافتن اداره بلدیه در دوران رضاشاه منجر به اعمال نظم حداکثری و توجه صرف به ساختارهای آمرانه در بازتولید منظر شد. در نتیجه چنین تغییری، نظم و انتزاع در تمامی حوزه‌ها پارادایم غالب در توسعه می‌شوند و شهروند به مثابه کنشگر منفعل، فضایی را مصرف می‌کند که در رابطه «قدرت/ دانش» (فوکو، ۱۳۹۷) در حال شکل‌گیری است. بدین ترتیب تولید فضا در دو گام منجر به نگرش‌های تقلیل‌گرا می‌شود و این فروگاهی کماکان در برنامه‌های توسعه دیده می‌شود. در گام اول، استاندارسازی و سرعت در امر ساخت‌وساز و توسعه شهر به حدی است که فضاهای انضمامی^۴ - که کنشگر فعال

تصویر ۵. قیاس تطبیقی خوانش ساکنین از شهر با برنامه‌های توسعه شهری مبتنی بر مدل مفهومی پژوهش. مأخذ: نگارندگان.

نتیجه گیری

سازمان فضایی شهر، که تا پیش از دوره پهلوی اول مبتنی بر تجربه-ادراک ساکنین بود، از دوران رضاشاه با انتزاع فضای شهری در قالب نقشه‌ها به حاشیه رانده و ساختارهای فرهنگی-اجتماعی موجود که بر طبیعت منطبق بود خدشه‌دار می‌شود. در نتیجه، شهر برای یک مخاطب تبدیل به مکان‌هایی خرد و جزئی با درکی سطحی می‌شود و ساکن شهر تصویری از شهر به‌عنوان یک کل منسجم ندارد، بلکه صرفاً جزئیاتی از شهر مثلاً از درختان قصردشت یا اسمی از رودخانه خشک یا ازدحام خیابان زند در ذهنش نقش می‌بندد.

از دوران رضاشاه به بعد، تأثیر دیدگاه حاکم تحت عنوان قوانین و برنامه‌های توسعه شهری، با توجه به عقلانیت ابزاری، منجر به تبیین و تنظیم قوانین و استانداردهای

حکومت به‌طور غیرمستقیم با تصمیم‌گیری‌های کلان اقتصادی نظیر ساخت کارخانه‌ها، اقدامات توسعه‌ای، احداث پادگان‌ها، و در نتیجه هجوم روستاییان به شهر، بر تکثر فرهنگی زندگی شهری و بازتولید زمینه تأثیر گذاشت. علی‌رغم تکثر فرهنگی، نظم از یک عنصر سیاسی در اداره حکومت به پارادایم غالب در تمامی حوزه‌ها تبدیل می‌شود. تا قبل از این دوره شهر یک کل بود که با اندام‌های طبیعی به‌صورت ارگانیک به‌واسطه مردم و حاکمیت در فضاهای واقعی شکل می‌گرفت و قانونمندی آن ارگانیک و وابسته به بستر طبیعی شهر بود. با مشروعیت‌یافتن اداره بلدی و حاکمیت قانون‌های شهری در مداخلات در ساختار شهر، رفته‌رفته اقدامات اجتماع‌محور، که در طی دوره‌های پیشین بر شکل‌گیری فضای شهری و ادراک شهر حاکم بود، جای خود را به انتزاع فضاهای شهری و اعمال ساختار تخصص‌محور داد (جدول ۵).

جدول ۵. چرخش‌های صورت‌گرفته در زمینه تولید فضا و برساخت منظر شهری در دوره‌های سیاسی مختلف در شیراز. مأخذ: نگارندگان.

مؤلفه	تعاریف	
توسعه	فضا	انضمامی
	برساخت	زمینه‌گرا
	مقیاس	کلان
	عاملیت	سوژه-ابژه
تجارت	بازنمایی	در فضا
	فضا	انضمامی
	برساخت	زمینه‌گرا
	مقیاس	جزئی
پهلوی اول	عاملیت	ابژه-سوژه
	فضا	انتزاعی
	برساخت	محصول‌گرا
	مقیاس	کلان، میانی، خرد
عاملیت	ابژه	

۴. منظور از فضای انضمامی فضای حقیقی در مواجهه ساکن شهر با فضاست که طی آن تجربه و ادراک در زمان و به صورت تجربی صورت می‌گیرد؛ در مقابل آن فضای انتزاعی قرار دارد که فضاهای استاندارد شده علمی در قالب بعد تجربی فضای سه بعدی ساکنین، به نقشه دوبعدی آزمایشگاهی متخصصین تبدیل می‌شود. ساکن شهر در تجربه-ادراک شهر با فضای انضمامی مواجه می‌شود، متخصصین در برنامه‌های توسعه، فضاهای انضمامی را به فضای انتزاعی تبدیل می‌کنند.

فهرست منابع

- آبراهامیان، یرواند. (۱۳۹۶). *تاریخ ایران مدرن* (ترجمه محمدابراهیم فتاحی). تهران: نشر نی.
- اتحادیه، منصوره؛ پیرا، سعاد و روحی، حمید. (۱۳۹۳). زیر پوست شهر: *راپورت‌های نظامی پلیس مخفی شیراز*. تهران: تاریخ ایران.
- افشار، آجای. (۱۳۰۲). معارف در ایران. *ایران‌شهر*. ۲(۳).
- ایمانی جاجرمی، حسین؛ نوذریور، علی؛ ایازی، سید محمد هادی؛ صالحی، اسماعیل؛ سعیدی رضوانی، سعید؛ عبداللهی، مجید و کاظمیان، غلامرضا. (۱۳۹۲). *مدیریت شهری؛ جلد دوم: مدیریت شهری در ایران*. تهران: تیسرا.
- تانکیس، فرن. (۱۳۹۴). *فضا، شهر و نظریه اجتماعی* (ترجمه حمیدرضا پارسا و آرزو افلاطونی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حسینی فسایی، میرزاحسن. (۱۳۷۸). *فارسنامه ناصری* (تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی). تهران: امیرکبیر.
- زیباکلام، صادق. (۱۳۷۴). *ما چگونه ما شدیم؟* تهران: روزنه.
- سازمان اسناد ملی ایران. اسناد مربوط به بلدیة، شماره اسناد: ۲۲۰-۱۸۱۲۵ و ۲۲۰-۱۸۲۵۷ و ۲۹۳-۳۵۳۳.
- ساکما (سازمان اسناد ملی ایران). *اسناد مربوط به بلدیة شیراز، شماره سند: ۱۸۱۲۵-۰۲۲۰*. ایران: سازمان اسناد ملی.
- ساکما (سازمان اسناد ملی ایران). *اسناد مربوط به بلدیة شیراز، شماره سند: ۳۶۹۷-۰۲۴۰*. ایران: سازمان اسناد ملی.
- ساکما (سازمان اسناد ملی ایران). *اسناد مربوط به بلدیة شیراز، شماره سند: ۳۸۵۳۳-۰۲۵۳*. ایران: سازمان اسناد ملی.
- شهرداری شیراز. (۱۳۹۷). *محلہ بندی شهر شیراز با رویکرد توسعه همگون و متوازن*. شیراز: معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه انسانی.
- شیبانی، مهدی و اسماعیل دخت، مریم. (۱۳۹۴). *شارباغ ایرانی، جایگاه باغ ایرانی در منظر شهری*. منظر. ۷(۳۳)، ۱۴-۲۱.
- علی‌پور، مهدی و حسینی، سیدحمیدرضا. (۱۳۸۹). *پارادایم اجتهادی دانش دینی*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- غمامی، مجید (گردآورنده). (۱۳۹۲). *بررسی وضعیت شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای در ایران معاصر در گفت‌وگو با عباس آخوندی، کمال اطهری، بهروز پاکدامن، فیروز توفیق، سیدمحسن حبیبی، فریبرز رئیس دانا، زهره عبدی دانشپور، بهرام فریارصدری، سیدرضا هاشمی و فردین یزدانی*. تهران: نشر افروند.
- غنی‌نژاد، موسی. (۱۳۷۷). *تجددطلبی و توسعه در ایران معاصر*. تهران: مرکز.
- فاضلی، نعمت‌الله. (۱۳۹۵). *بنیان‌های نظری در مطالعات شهری*. تهران: تیسرا.
- فکوهی، ناصر. (۱۳۸۳). *انسان‌شناسی شهری*. تهران: نشر نی.
- فوکو، میشل. (۱۳۹۷). *فراسوی ساختگرایی و هرمنوتیک* (ترجمه حسین بشیریه). تهران: نشر نی.

در خرده‌فرهنگ‌ها می‌شود. تمایل به علوم تجربی-تحلیلی مبتنی بر عقلانیت ابزاری، به دلیل پیش‌بینی‌پذیرکردن امور و اشیاء، برنامه‌های توسعه شهری را از ساحت اجتماعی و علوم انسانی خارج می‌کند و علم‌گرایی مبتنی بر رویکردهای پوزیتیویستی و تجربی منجر به تقلیل شناخت در حوزه مطالعات شهری و تقلیل در شناخت منجر به تقلیل در عمل توسعه می‌شود. محصورکردن عقل در محدوده علوم تجربی در برنامه‌های توسعه شهری جایگاه ساکنین را در شهر تا مقام ادراک ابژه‌ها به واسطه حواس پنجگانه پایین می‌آورد و بنابراین تجربه-ادراک فضا، در سه مقیاس کلان، میانی و خرد، در این برنامه‌ها مغفول می‌ماند. در نتیجه خروجی برنامه منجر به دوگانگی میان وضع موجود، به‌عنوان تفسیر و تجربه زیسته افراد، و تصمیم، به‌عنوان سیستم یا ساختار تحمیلی بر زیست‌جهان، می‌شود؛ در صورتی که ساکنین شهر در تجارب ذهنی خود در فضاهای انضمامی، در طول زمان و در خلال تجارب زیسته، شهر را صورت‌بندی می‌کنند و برنامه‌های توسعه، فارغ از این صورت‌بندی، ساختارهایی ابژه‌محور و آزمایشگاهی را به شهر تحمیل و ادراک ساکنین را مخدوش می‌کنند. در نتیجه در جهت خوانش وضع موجود در برنامه توسعه، فضاها از فضای انضمامی و ذهنی تبدیل به فضاهای هندسی و انتزاعی شده که خالی از کنش و زیست‌جهان ساکنین است. به نظر می‌رسد شناخت واقعیت‌ها بر مبنای علوم طبیعی، که ابژه‌های پدیده شهر را شکل می‌دهند، و عدم اهتمام به تأویل‌ها، که مبتنی بر فهم ساکنین از شهر است، منجر به تقلیل‌گرایی در شناخت شهر و در نتیجه اقدامات شهری می‌شود.

پی‌نوشت

۱. یکی از یافته‌های این رساله مدل مفهومی منظر شهری است که با بازخوانی تحلیلی متون تخصصی حوزه ادراک ساکنین از شهر، و استخراج مؤلفه‌های پیدا و پنهان در پدیده منظر شهری به روش استدلال منطقی به دست آمده است.
۲. Context of Situation
۳. یک پارادایم فلسفی شیوه‌ای جدید از نگاه به جهان را فراروی پژوهش قرار می‌دهد. «واژه پارادایم نخستین بار در زبان انگلیسی در قرن پانزدهم به معنای یک مثال یا الگو به کار رفت که هم اکنون نیز کاربرد آن به همین معنا متداول است. از دهه ۱۹۶۰ این واژه در فلسفه علوم طبیعی کاربرد یافت و به یک چارچوب نظری و فکری ناظر شد. این واژه امروز در دیگر زمینه‌ها به معنای دیدگاه رایج و متداول در باب امری است» (علی‌پور و حسینی، ۱۳۸۹، ۱۳). در تئوری تکامل علم کوهن، پارادایم به «مجموعه عقاید، ارزش‌ها و تکنیک‌هایی که افراد یک جامعه علمی به کار می‌برند» اتلاق می‌شود که دربردارنده عناصر «قانون، تئوری، کاربرد و استعمال ابزار علمی» است. پارادایم‌ها همواره به نظریات علمی‌ای که درون آن‌ها هستند حاکم‌اند، بدین معنا که گزاره‌های علمی درون یک پارادایم در راستای همان دیدگاه رایج و متداول هستند؛ از این منظر هرگاه پارادایم حاکم دچار نقص و کاستی‌های محوری باشد، تئوری‌های هماهنگ با آن نیز دچار همان نواقص خواهند بود» (گایینی و حسین‌زاده، ۱۳۹۱)؛ و این بدین معنی است که از لحاظ هنجاری، پارادایمی موجود است که اندیشمندان بدان مقید هستند، سپس بحرانی در زمینه جامعه و علم به وجود می‌آید و حالت ناهنجاری بروز می‌کند و انقلابی در علم روی می‌دهد و پارادایم جدیدی ایجاد می‌شود.

- دانشگاه تهران، ایران.
- منصورى، سيد امير. (۱۳۹۵). نقد و بررسی طرح جامع تهران، ۸۶ (زیر نظر سید امیر منصورى). تهران: انتشارات پژوهشکده نظر.
  - ندیم، مصطفی. (۱۳۹۴). خیابان کریم خان زند شیراز. شیراز: انتشارات فارس شناسی.
  - نظیف، حسن و مطلبی، قاسم. (۱۳۹۸). ارائه مدل مفهومی از خوانایی با تأکید بر تصور ذهنی. *باغ نظر*، ۱۶(۷۸)، ۶۹-۷۶.
  - وثوقی، محمدباقر و ستاری، علی. (۱۳۹۰). ساخت کالبدی-فضایی شیراز؛ از آغاز زندیه تا پایان عصر ناصری. *پژوهش‌های علوم تاریخی*، ۲(۲)، ۱۱۵-۱۲۸.
  - Falco, E. (2017). Protection of coastal areas in Italy: Where do national landscape and urban planning legislation fail? *Land Use Policy*, (66), 80-89.
  - Romano, B. & Zullo, F. (2014). Land urbanization in central Italy: 50 years of evolution. *Journal of Land Use Science*, 9(2), 143-164.
  - Forman, R. T. T. (2014). *Urban Ecology Science of Cities*. New York: Cambridge University Press.
  - Tietjen, A. & Jørgensen, G. (2016). Translating a wicked problem: A strategic planning approach to rural shrinkage in Denmark. *Landscape and Urban Planning*, (154), 29-43.

- قانون بلدیة. (۱۳۸۶). مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90099>
- کاتوزیان، محمد علی همایون. (۱۳۸۰). *تضاد دولت و ملت، نظریه تاریخ و سیاست در ایران* (ترجمه علیرضا طیب). تهران: نشر نی.
- کالتورپ، پیتر. (۱۳۹۴). *شهرنشینی در عصر تغییرات آب و هوا* (ترجمه سیدحسین بحرینی و معین همتی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- گایینی، ابوالفضل و حسین‌زاده، امیر. (۱۳۹۱). پارادایم سه‌گانه اثبات‌گرایی، تفسیری و هرمنوتیک در مطالعات مدیریت و سازمان. *راهبرد فرهنگ*، ۵(۱۹)، ۱۰۳-۱۳۸.
- گلکار، کوروش. (۱۳۸۷). محیط بصری شهر؛ سیر تحول از رویکرد تزیینی تا رویکرد پایدار. *علوم محیطی*، ۵(۴)، ۹۵-۱۱۴.
- گنجی، اکبر (گردآورنده). (۱۳۷۱). *سنت، مدرنیته، پست‌مدرن* (گفتگوی اکبر گنجی با داریوش آشوری، حسین بشیریه، رضا داوری، موسی غنی‌نژاد). تهران: مؤسسه فرهنگی صراط.
- محملی‌ابیان، حمیدرضا. (۱۳۹۰). ارزیابی مفهوم منظر در طرح‌های شهری، مقایسه تطبیقی سیر تکوین طرح‌های جامع تهران با تجارب جهان. *باغ نظر*، ۸(۱۷)، ۹۵-۱۰۴.
- مدنی‌پور، علی. (۱۳۹۵). *طراحی شهری فضا و جامعه* (ترجمه بهناز امین‌زاده و راضیه بیگی‌ثانی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- معظمی، منوچهر. (۱۳۹۱). *تعامل فرهنگ و معماری*. پایان‌نامه منتشر نشده دکتری معماری. دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا،

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله:

اسماعیل دخت، مریم؛ منصورى، سيد امير و شیبانی، مهدی. (۱۴۰۰). قیاس تطبیقی خوانش ساکنین از شهر (منظر شهری) با طرح‌های توسعه شهری؛ بررسی انتقال منظر شهر سنتی به شهر معاصر شیراز. *باغ نظر*، ۱۸(۹۶)، ۴۵-۵۸.

DOI: 10.22034/BAGH.2020.238222.4597

URL: http://www.bagh-sj.com/article_129543.html

